

Tyrinėjimų projektai ir programos

A Multi-faceted Perception of the Cultural Heritage of the Curonian Spit as a Precondition for a Sustainable Development

In the course of European integration and the accompanying decline in importance of national border, regions attract growing attention as political and economical entities. In addition, regions seem to offer more authenticity than nations as a point of reference for a sense of identity in a culturally globalizing world. This development is reflected in policy guidelines and legal instruments of the European Union and other international organizations. They emphasize the importance of people's identification with the surroundings they live in for a sustainable development of a region. Following UNESCO's definition of sustainability, the author is referring to a development that empowers the people of the community, improves the economy, and treats the environment responsibly in order to meet the needs of the present without compromising the needs of future generations (UNESCO (ed.). 2003. *Baltic Cultural Tourism Policy Paper*. Available from: <http://portal.unesco.org/culture/en> [Accessed 15 Feb 2005], p. 12). The concept of landscape as used in the European Landscape Convention describes the interconnectedness of regional cultural heritage, identity and landscape management (Council of Europe (ed.). 2000. *European Landscape Convention*. Available from: <http://www.coe.int/europeanlandscapeconvention> [Accessed 18 Feb 2006]).

I. A landscape changes constantly. Besides its geographic, morphological or

climatic dimensions it has a fourth dimension: time. Since humanity made its appearance one could state that a landscape has – at least in most parts of the world – yet another aspect: human intervention. Many landscapes thus are the combined work of man and nature. In this respect they are as much cultural as they are natural (Ermischer Gerhard, Rosmanitz H. (eds.). 2005. *Kulturlandschaft als Idee und Konzept*. Available from: <http://www.spessartprojekt.de/kulturlandschaft/idee/index.php> [Accessed 28 Aug 2006]).

Acknowledging this fact, in 1992, the UNESCO introduced the category of cultural landscape into the World Heritage Convention, which became the first international legal instrument to recognize and protect cultural landscapes. UNESCO defines them as sites of interaction between people and their environment. According to Mechthild Rössler they are situated at the “interface of nature and culture, tangible and intangible heritage” (Rössler Mechthild. 2005. *World Heritage Cultural Landscapes. A Flagship programme 1992–2005* [unpublished Paper held at the Forum UNESCO conference in Newcastle upon Tyne, 11 April 2005]). They would represent the essence of a culture's and people's identity. The initiative of UNESCO contributed to an overall growing recognition of the fundamental links between local communities and their heritage.

As landscapes change within time so do the people who live on them. As their values and norms alter, so does the use,

understanding and treatment of the landscape. This important aspect is stressed by the European Landscape Convention of the Council of Europe (opened for signature in 2000). It defines a landscape as “an area, as perceived by people” (Council of Europe 2000). This definition puts people at its center, not only recognizing people’s surroundings as a foundation for their identity but assigning the public an active role as regards perception, evaluation of and care for the landscape.

Thus landscape is understood as a living process. But the definition implies even more: that the landscape also exists in the minds of people as a construction of opinions, beliefs, social aspirations or collective memories. The mental landscape is a result of the history of the region and the actual state of the people living in it. This insight is not only crucial for understanding the landscape and how it emerged, but as well for planning the future development and managing the process of change. For the Curonian Spit the above described process opens up promising perspectives.

II. Some seven thousand years ago the Curonian Spit, today divided between the Russian Federation and Lithuania, was formed of sand grains, which accumulated into an embankment and then developed into a peninsula. However, the landscape that we see today is the result of human activity. Forest clearings between the 16th and 19th centuries were followed by coastal erosion and the appearance of travelling dunes, which threatened the settlements of the spit. From the end of the 18th century, protective measures were started: people constructed the low dune near the sea coast and planted the moving „great dunes“ on the coast of the lagoon. Because of the unique scenic beauty and

cultural heritage of the Curonian Spit it is, since the year 2000, inscribed into the UNESCO World Heritage List as an outstanding example of a cultural landscape that is shaped by natural forces and by human interventions.

The cultural heritage of this region is a result of the multi-ethnic history of a borderland. As a peripheral area in many ways it is shaped by transit and migration, changing political interests and possession by different states throughout the centuries. The first inhabitants, fishers and hunters of the Narva culture, arrived at spit around 5000 B.C., when it was still a string of separate islands (Strakauskaitė Nijolė. 2005. *Klaipėda. Kuršių nerija. Karaliaučius*. Vilnius: R. Paknio leidykla, p. 51–85). The first historical records of the Curonian Spit, however, date back to the middle of the 13th century. They are connected with the conquests of the German Teutonic Order on its crusades through the lands of the Baltic tribes. In the 13th century the peninsula was inhabited by the Baltic tribes of Sambians and Curonians (Kursiu Nerija National Park (ed.). 2001. *Humans*. Available from: <http://www.nerija.lt/en/zmogus> [Accessed 07 Jul 2006]). Germans are documented from the 14th century, and Lithuanians appeared roughly 200 years later. All of the mentioned ethnic groups, together with the other peoples that left their traces on the spit, were subjects of different lords of the region: the Duke (1525–1701) and, later, the king of Prussia (1701–1871), and, subsequently – as Prussia became a part of the German Reich – the German Emperor (1871–1918), only shortly interrupted by the rule of the Swedes (1629–1635) and the Russians (1757–1762). Through the centuries of cohabitation, the ethnic groups blended and developed a distinct local culture. Languages spoken

since the 19th century were Curonian while fishing (the prevailing occupation for the inhabitants of the spit), German in state institutions, German and Lithuanian in the church, and Lithuanian in the market places on the other side of the lagoon (where fish was sold) (Peleikis Anja. 2004. *Von Nidden nach Nida*. Berlin [Unpublished manuscript]).

Tourism, which developed into the most important branch of economy, entered the Curonian Spit by the middle of 19th century. The most popular destination today, Nida (German Nidden), was discovered by artists from the Königsberg Art Academy around 1850 (Barfod Jörn. 2005. *Nidden. Künstlerkolonie auf der Kurischen Nehrung*. Fischerhude: Verlag Atelier im Bauernhaus). The artists' colony of Nidden is, perhaps, the most outstanding part of this regions' cultural heritage. It belongs to the early artists' colonies at the Baltic Sea coast. Until World War I, the fishermen's village developed into an exotic meeting point where German intellectuals, artists, writers, photographers, musicians and actors made holidays far away from the social constraints of the growing cities. The Nobel Prize winner Thomas Mann built his summerhouse in Nida in 1929, when the Curonian Spit belonged to Lithuania. Today, over 200 names of artists are known that have participated in the artists' colony.

In spite of the fact that the Curonian Spit became part of the Third Reich in 1939, Nidden managed to maintain a certain degree of its liberitarian air through the years of dictatorship (Grebing Helga. 2006. In *Nidden zwischen 1933 und 1944*, *Nidos sąsiuviniai* 2: 14–28). The Second World War and the following occupation of Lithuania by the Soviet Union, however, curtailed the life of the artists' colony. At the end of the Second World War, the

majority of the local citizens, mostly Curonian-Germans, fled the front line in January 1945. Just a few of them would return home after the war (Černiauskaitė-Vidmantienė Rimantė. 2004. Įvadas, Černiauskaitė-Vidmantienė R., Aniūnaitė J. (sud.). *Neringos veidai*: 6–11. Klaipėda: S. Jokužio leidykla, p. 6). Residents from Russia and, later, from Lithuania settled in the northern part of the Curonian Spit, which then belonged to the Soviet Union and, since, 1991 is part of the Republic of Lithuania. During Soviet times interest in the German-labelled past was unwelcome. The German aspect of the identity of the region was suppressed while the Curonian aspect of the identity was allowed to be passed on as folklore (Peleikis Anja. 2006b. *Tourism and the Making of Cultural Heritage: the Case of Nida (Curonian Spit)*, Lithuania, Sliužinskas R., Čiubrinskas V. (eds.). *Defining Region: Socio-cultural Anthropology and Interdisciplinary Perspectives*: 101–114. Klaipėda: Klaipėda University). Since Lithuania's independence, this history has been newly discovered, also due to tourist interest.

III. Today, most of the adult inhabitants living on the spit are its first generation and the community's common collective memory of the region reaches back only 50 years. Since that time much of the culture of this region was forgotten. In addition, the settlers who came after 1945, from various parts of the Soviet Union, were not accustomed to the particular and difficult to manage landscape and did not always know how to make use of it or appreciate its uniqueness. Together, with the fact that the Curonian Spit belonged to the Western coast line of the Soviet Union, and thus was a militarized zone with restricted access to the public, nature was left more or less to itself. The landscape and wildlife was preserved to a

greater degree than it would have probably been possible with a similarly intensive tourist use to the one it experiences today.

As a result, we can observe a lack of identification with the surrounding cultural landscape and of knowledge about it, a fact that challenges considerably the conservation of the cultural heritage of the Spit. For example, remaining buildings of the artists' colony, as a part of the former Hotel of Wilhelm Blode, the centre of the Nidden colony, or artists' houses, are not officially listed as heritage properties and do not underlie conservation requirements. Their private owners often do not acknowledge the cultural value of the objects and the need to preserve them with as much authenticity as possible.

Applying the above introduced concept of landscape that identifies local identity and cultural heritage as a precondition and important resource for a sustainable regional development, to the situation on the Spit, one could state that a cultural heritage that, for a large part, is foreign to the majority of its inhabitants might prove itself to be a major obstacle to a self-conscious regional identity and sustainable development.

One example of a very topical issue for the region is tourism development. Today, the Curonian Spit is totally dependent on seasonal tourism with its economic and social challenges to nature and the host community. Cultural tourism would offer alternatives to meet these challenges by increasing the overall attractiveness of the destination and by creating new travel seasons (UNESCO 2003: 17–18). One prerequisite for its development is local-historic and present-day – cultural resources. With its rich cultural heritage the Curonian Spit has an excellent asset for the development of cultural tourism as

a part of a sustainable regional development.

The topic of the artists' colony of Nidden could offer to the Spit a unique selling position in the competition with other destinations. A major problem, besides little knowledge of the Spit's history among the locals, is that there are no original pictures from the artists' colony left in Nida. But there are resources to answer to these problems: as mentioned above, some of the original locations of the colony (buildings, places where artists have painted) have survived; there are still living contemporary witnesses (most of them in Germany); and there is research and publications on the topic in Germany.

Former inhabitants could be asked for advice on restoration of certain houses or streets. Oral history interviews with them could be conducted in order to preserve their knowledge and memories, or they could be invited to make contributions with things they might still keep. There are many works of the artists' colony in private collections in Germany. Contacts with the collectors could be made and the owners might be induced to make donations of their pictures for a future museum. These opportunities are, however, not used. Initiatives of former inhabitants for the renovation of old buildings as, for example, the evangelical church and the historic cemetery of Nida, have even led to conflicts with locals (Peleikis Anja. 2006a. *Whose Heritage? Legal Pluralism and the Politics of the Past. A Case Study from the Curonian Spit (Lithuania)*, von Benda-Beckmann F., von Benda-Beckmann K. (eds.). *Dynamics of Plural Legal Orders. Special Double Issue of the Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 53–54: 209–237. Berlin: Lit).

One reason for this development might be that the people on the Spit are not interested in the history of the place. Some maybe even feel annoyed by the presence of the natives. One ought not to forget that, after 1991, when it was possible for former inhabitants of the Curonian Spit and their relatives to visit the places of their descent freely, the “new” residents were confronted with busloads of “nostalgia tourists” from Germany, wandering around in their front yards; not all of the visitors behaved correctly and with intercultural sensitivity. In reaction to this, some of today’s population may have developed a dislike of “German” topics related to the Spit. Others might even be afraid of claims to their property.

As Peleikis has shown, the cultural heritage of the Curonian Spit has been mobilized for the construction of nationalist identities and contested among the former and present inhabitants (Peleikis 2006b). According to the

definition given above, a landscape also has an immaterial aspect. The conflict regarding the cultural heritage on the Spit can, to a certain degree, be viewed as a confrontation of two such mental landscapes, or to put it differently, of two parallel perceptions of the same geographical region: one of the present inhabitants and one of the former.

Concluding, the author would like to suggest a policy to the institutions concerned with safeguarding the natural and cultural heritage of the Curonian Spit that enhances a multi-dimensional perception of its history and culture, and that, consequently, allows the different mental landscapes to complete rather than to contest one another. Such initiatives could function as an incentive for the local population to take pride in the variety of the region’s cultural heritage and use it as an asset in a sustainable regional development and European regional integration.

Eva Pluhařová-Grigienė

„Versmės“ leidyklos etnografinių monografijų projektas

Lokalinių monografijų projektas buvo kuriamas pamažu. Mikalojus Katkus buvo pirmasis, parašęs monografiją apie gimtojo Ažytėnų kaimo buitį ir papročius. Petras Biržys (Pupų Dėdė) turėjo platesnių užmojų – atskiromis monografijomis aprašyti visas Lietuvos apskritis, kurių tarpukario metais, be Vilniaus krašto, buvo 23. Aprašė keturias: Alytaus, Biržų, Kėdainių ir Marijampolės, arba 17,4%. Be šių, dar išleido mažesnės apimties knygelių apie Vyžuonas, Taujėnus ir Anykščius. So-

vietmečiu, prasidėjus chruščioviniam atšilimui, mokslininkų Norberto Vėliaus, Vacio Miliaus, Česlovo Kudabos, Antano Tylos, Aloyzo Vidugirio, Rimvydo Kunsko (vėliau jų veikla buvo įvertinta valstybine J. Basanavičiaus premija) ir kt. Lietuvos šviesuolių iniciatyva pradėtos organizuoti kompleksinės kraštotyros ekspedicijos, parengta ir išleista 10 monografijų. Atgavus nepriklausomybę ir išnykus ideologiniams varžtams, didesnių ar mažesnių kraštotyros monografijų, kaimo istorijų rengimas

ir leidimas labai išsiplėtojo. Šalia tradicinių organizacinių struktūrų, tokių kaip Lietuvos kraštotyros draugija (nuo 1960 m. jai iš eilės vadovavo A. Stravinskas, K. Račkauskas, I. Seliukaitė, A. Šidlauskas), atsirado naujų. Viena iš jų – „Versmės“ leidykla. Leidyklos atsiradimas susijęs su Vilniaus universiteto kraštotyrininkų klubo „Ramuva“ veikla. Sovietmečiu šis klubas buvo surengęs 19 ekspedicijų, jas rengė ir atgavus nepriklausomybę. Klubo bandymai skelbti surinktą medžiagą buvo kuklūs: išleisti trys rotaprintiniai tautosakos rinkiniai, šiek tiek medžiagos skelbta „Kraštotyroje“. Atgavus nepriklausomybę, vienas iš „Ramuvos“ ekspedicijų dalyvių, jau prakutęs verslininkas Petras Jonušas, šių eilučių autoriui, vadovavusiam klubui nuo 1972 m., pasisiūlė į pagalbą. Iš pradžių ta pagalba buvo medžiaginė (magnetofonai), vėliau buvo ryžtasi rengti monografijas. 1994 m. pabaigoje į UAB „Magnolija“, kuriai vadovavo P. Jonušas, buvo priimtas pirmasis darbuotojas, pradėjęs kompiuteriu surinkinėti *Sintautų. Žvirgždaičių* tekstus (vėliau buvo įsteigta viešoji įstaiga leidykla „Versmė“, kuriai vardą labai vykusiai parinko ir užpatentavo dabartinis leidyklos direktorius P. Jonušas). Pirmosios monografijos buvo parengtos pagal „Ramuvos“ ekspedicijų struktūrą: daugiausia dėmesio buvo skiriama tradicinei kultūrai, tautosakai, kalbai ir kur kas mažiau – istorijai. Antai monografijoje *Sintautai. Žvirgždaičiai* tradicinės (etninės) kultūros straipsniai sudaro net 61% knygos turinio, monografijose *Obeliai. Kriaunos ir Plateliai* – po 36%, *Žiobiškis* – 18%. Tokią „Ramuvos“ ekspedicijose renkamos medžiagos struktūrą lėmė sovietmečiu įsigalioję ideologiniai suvaržymai – griežtas tabu atsiminimams apie okupacinės sovietinės kariuomenės smurtą, partizanų kovas, trėmimus, priverstinę kolektyvizaciją, priverstinę ateizaciją, tra-

dicinės dorovės nuosmukį ir kitus su sovietizacija susijusius negatyvius reiškinius. Todėl negausi istorikų grupė (10–15% visų ekspedicijos dalyvių; vadovas nuo 1980 m. – Aloyzas Petrašiūnas) stengėsi fiksuoti tik tai, kas objektyviai atspindėjo praeities įvykius, ir tai, ko iš kraštotyrininkų reikalavo ideologai. Leidžiant pirmąsias monografijas, be Kazio Misiaus, nebuvo daugiau profesionalių istorikų, kurie būtų galėję pateikti archyvine medžiaga pagrįstų straipsnių.

Dar rengiant spaudai monografiją *Sintautai. Žvirgždaičiai*, kilo mintis būsimas kraštotyros monografijas leisti kaip seriją. Buvo apsisota ties 1950 m. panaikintais valsčiais kaip mažiausiais ir palyginti stabiliais, apie 100 metų egzistavusiais administraciniais-teritoriniais vienetais, jungusiais tapačios etninės kultūros žmones (pavyzdžiui, valsčių ribos paprastai atitiko ir šnektų ribas). Šiai idėjai pritarė nuolatinis „Ramuvos“ ekspedicijų etnografų grupės vadovas prof. Vacys Milius. Taip radosi serijos pavadinimas „Lietuvos valsčiai“.

Penktoji (formaliai ketvirtoji, nes *Sintautai. Žvirgždaičiai* išėjo su „Vakarinių naujienų“ logotipu) monografija *Širvintos* buvo pirmoji knyga, aprašanti „Ramuvos“ ekspedicijų netyrinėtą valsčių. Prie šios knygos rengimo prisidėjo keletas profesionalių istorikų: mokslų daktarai Gintautas Zabiela, Algirdas Baliulis, Juozas Lebionka, Arimeta Vojevodskaitė, kultūros istorikas Viktoras Alekna, istorikai Stanislovas Buchaveckas, Virginijus Jocys. Rengiant *Širvintas*, galutinai susiformavo serijos koncepcija – monografija turi kuo išsamiau aprašyti buvusio valsčiaus teritoriją tokiais aspektais: gamtos, pilietinės ir kultūros istorijos, etninės kultūros, kalbos, folkloro, personalijų. Tai „Lietuvos valsčių“ serijos vizija, apimanti visą Lietuvą, visus buvusius Lietuvos valsčius. Is-

toriko L. Mulevičiaus duomenimis, 1948 m. Lietuvoje buvo 320 valsčių (*Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, 1988, p. 439). Vadinasi, kasmet išleidžiant po 5 knygas, leidėjams tektų plūšėti net 64 metus.

Susiformavus „Lietuvos valsčių“ serijos monografijų struktūrai bei apimčiai (apie 1000 puslapių teksto) ir pradėjus išleisti kasmet po kelias knygas (2000 m. – 2; 2001 m. – 3; 2003 m. – 1; 2004 m. – 2; 2005 m. – 3), kai kuriems kilo klausimas, kam iš viso reikalingos tokios knygos, t. y. kokia jų paskirtis ir misija. Atsakymas galėtų būti nevienareikšmis: mokslui – tai regioninių faktų, kurie ateityje labai pravertę rašant sintetinius humanitarinio pobūdžio mokslo darbus, kaupimas ir skelbimas; tautinio identiteto stiprinimui – tai tradicijų, papročių, patriotizmo pavyzdžių priešinantį svetimųjų smurtui, gimtųjų šnektų šaltinis; meninei saviraiškai – tai vietinio folkloro, papročių, tradicijų enciklopedija ir t. t. Sceptikams galiu pateikti faktų, kad tose apylinkėse, kurioms aprašyti skirta monografija, ji pasidaro skaitomiausia knyga, kad ją skaito ir tie, kurie iš viso neskaito knygų, kad rajono viešosiose bibliotekose ir jos filialuose susidaro norinčių skaityti eilės ir dėl to knyga skaitytojui išduodama ne ilgiau kaip dviem savaitėms ir pan.

Per 12 metų „Versmės“ leidykla parenė ir išleido 15 kraštotyros monografijų (įskaitant ir *Sintautus. Žvirgždaičius*, o dvi Papilėi skirtas knygas laikant viena monografija). Aprašyta tik 4,7% buvusių valsčių. Kad būtų pasiektas Pupų Dėdės prieš-

karinis laimėjimas aprašant Lietuvos apskritis, reikėtų išleisti 55–56 buvusiems valsčiams skirtas monografijas. Išleistų monografijų sudarytojai: V. Mačiekus (7 monografijos), Vida Girininkienė (3), Robertas Jurgaitis (1), Romaldas Samavičius (1), Kazys Misius (1), Stanislovas Buchaveckas (1), Virginijus Jocys (1). Beveik visi (išskyrus V. Mačiekų ir K. Misių) profesionalūs istorikai. Istorikų išitraukimas į „Versmės“ monografijų sudarytojų gretas sustiprino ir išplėtė monografijų istorijos skyrių. Ypač tai pasakytina apie V. Girininkienės rengtas *Veliuonos*, *Seredžiaus* ir *Papilės* monografijas.

Šiuo metu „Versmės“ leidykla rengia dar apie 20 monografijų, kurios, esant lėšų, turėtų artimiausiais metais pasirodyti. Finansinis klausimas leidyklai darosi vis aktualesnis, nes ji įsteigta tik vienos serijos knygoms leisti ir neleidžia bestseleriais galinčių tapti, pelningų knygų. Nors „Lietuvos valsčių“ serija buvo įtraukta į Lietuvos tūkstantmečio programą, finansavimas buvo tik simbolinis. Kultūros ministerijai pateikiami „Versmės“ projektai irgi nebe gauna finansavimo. Kol kas „Versmės“ leidybą remia tik savivaldybės. Kokios tokios situacijos priežastys? Galima tik spėlioti: gal tai kosmopolitizmo apraiška, gal tik tautinis lietuviškas mentalitetas, o gal ir viena, ir kita. Beje šioje vietoje pravartu prisiminti motinos Teresės išsakytą mintį: „Jeigu Jums kas nors gyvenime pasiseka, žinokite, kad įgysite netikrų draugų ir dar daugiau tikrų priešų. Bet nepaisant to, reikia dirbti.“

Venantas Mačiekus

Seinų krašto lietuvių etnis ir kultūrinis tapatumas

Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus projektas „Seinų krašto lietuvių etnis ir kultūrinis tapatumas“ buvo vykdomas 2005 m. sausio – gruodžio mėn. Planuojant šį tyrimą, siekta atlikti etnografinius tyrimus ir sukaupti etnografinio pobūdžio empirinės medžiagos apie lietuvių lokales bendruomenes, gyvenančias už Lietuvos valstybės ribų, ir gauti palyginamųjų duomenų kultūriniam procesams tyrinėti skirtingoje socialinėje ir etnografinėje aplinkoje. Mokslininkai taip pat turėjo tikslą atlikti palyginamuosius etnografinius lauko tyrimus „Lietuvių papročių atlasui“. Buvo keliami tokie *uždaviniai*: išsiaiškinti Lenkijos Respublikos Seinų apskrityje gyvenančių lietuvių bendruomenės etninio ir pilietinio tapatumo santykį, bendruomenės narių tapatumo ir savimonės motyvacijas, tradicinės kultūros simbolius ir istorines patirtis; išryškinti etniškumo vietą bendroje vertybių sistemoje, išsiaiškinti, kiek šios bendruomenės savimonei reikšmingas jos prierašumas šeimos ir kalendoriniams papročiams, kūrybai; nustatyti, kokia yra šio krašto lietuvių etninio ir kultūrinio tapatumo būklė žvelgiant į bendruomenę ne tik iš šalies, bet ir bendruomenės narių akimis.

2005 m. projektą vykdė šie tyrinėtojai: Regina Merkienė, Žilvytis Bernardas Šaknys, Petras Kalnius, Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė, mokslo darbuotojai Irma Šidiškienė, Vytautas Tumėnas, Darius Daukšas, doktorantės Danguolė Svidinskaitė, Aušra Zabelienė, Asta Matulienė. Ekspedicijose taip pat dalyvavo dailininkė Rita Butvilienė. Ekspedicijos parengiamajame darbe konsultavo Vacys Milius. Projekto vadovas – Petras Kalnius.

Vykdamas projektą, daugiausia laiko ir lėšų skirta etnografiniams lauko tyrimams.

Rengiantis šiems tyrimams, buvo atliktas tam tikras mokslinis metodinis pasirengimas: suformuluotos individualios kiekvieno tyrinėtojo temos, studijuota pasirinktų individualių temų literatūra, buvo sudarinėjamos ekspedicinės grupės, projektuojami jų maršrutai, analizuojama individualiai pasirinktų tirti mokslo objektų ištirtumo būklė, studijuojami apie juos esami šaltiniai, tikslinami tyrimo planai ir programos.

Į Lenkijos Respublikos Palenkės vaivadijos Seinų apskritį birželio ir rugpjūčio mėnesiais organizuotos 2 ekspedicinės išvykos (po 8 žmones). Ekspedicijos dalyviams paramą nakvyne ir maitinimu suteikė Punsko kovo 11-osios licėjus. Visos ekspedicinės grupės, dirbdamos abiejuose – Seinų ir Punsko – valsčiuose, nuvažiavo daugiau kaip po 200 kilometrų. Etnografiniai tyrimai atlikti Seinų apskrities Punsko ir Seinų valsčiuose, Suvalkų ir Augustavo istorijos muziejuose. Gyventojų apklausa atlikta bei kita lauko tyrimų medžiaga rinkta šiuose Punsko valsčiaus kaimuose: Trumpalyje, Vaiponioje, Vaiciuliškėse, Šlynakiemyje, Seivuose, Ožkiniuose, Kreivėnuose, Valinčiuose, Burokuose, Paliūnuose, Kampuočiuose, Peleliuose, Didžiuliuose, Agurkiuose, Trakiškėje, Vaitakiemyje, Smalėnuose, Žvikeliuose, Vidugiriuose, taip pat ir valsčiaus centre – Punsko miestelyje. Tokio paties pobūdžio darbai atlikti ir Seinų valsčiaus kaimuose: Klevuose, Žagariuose, Krasnagrūdoje, Ramoniškėse, taip pat ir Seinų mieste. Projekto vykdytojai dirbo pagal individualias programas. Daugiausia dėmesio skirta Seinų krašto etninio tapatumo pokyčiams fiksuoti, taip pat ir Dzūkijos papročių atlasui parengti.

Darius Daukšas dirbo pagal individualią temą „Lokalinis etniškumo supratimas“. Jį domino daug klausimų: etninio tapatumo dėmenys; pilietinio ir etninio tapatumo santykis; giminystė ir etninis tapatumas; etninį tapatumą palaikantys simboliai. Apklausa atlikta giluminio, pusiau struktūruoto interviu būdu, duomenys surašyti į audiokasetes. Tyrimo metu nustatyta, kad etninio tapatumo palaikymui ypač svarbus yra giminystės ir etninių simbolių vaidmuo. Aiškiai suvokiamas skirtumas tarp pilietinės ir etninės tapatybės. Todėl Punsko lietuvių bendruomenėje vyrauja kitokie negu Vakarų Europoje nacionaliniai tapatinimosi modeliai. Ten tauta suprantama kaip pilietinis, čia – kaip etnis darinys. Šioje bendruomenėje, tyrinėtojo manymu, galima kalbėti apie dvejopą teorinį tapatinimosi modelį: viena vertus, jis paremtas biologinėmis metaforomis, kita vertus, savoji etninė bendruomenė suvokiama kaip kultūrinis darinys. Šio etnologo nuomone, Lietuva kaip valstybė gana stipriai „generuoja“ Punsko lietuvių etninį tapatumą.

Žilvytis Šaknys gilinosi į jaunimo kalendarinius, iniciacinius ir bendruomeninius papročius. Ekspedicijos metu nustatyta, kad visi šie Seinų krašto lietuvių papročiai atitinka Vakarų Dzūkijos papročius. Taip pat pastebėta, kad XX a. antrojoje pusėje ir XXI a. pradžioje tiriamos teritorijos jaunimas išsaugojo gausesnius paprotinius tradicinės kultūros elementus negu dabartinėse Lietuvos Respublikos vietovėse. Tiesa, kai kuriais atvejais tyrinėtojas aptiko ir Lietuvos jaunimo papročiams nebūdingų inovacijų (pavyzdžiui, per žiniasklaidos priemones išplitęs Lenkijai būdingas laistymasis vandeniui). Tačiau kartu konstatuota, kad Lenkijos tradicinės kultūros elementų raiška nėra intensyvi. Temos autoriaus atlikta tiriamos vietovės jaunimo etninio tapatumo analizė parodė, kad lietuvių bendruomenės išlikimo pers-

pektyvos yra neblogos. Autorius teigia, kad palyginti su ankstesniais metais atliktais Latvijos lietuvių jaunimo etninio tapatumo tyrimais, Punsko ir Seinų krašte lietuvių jaunuomenė palaiko kur kas glaudesnius ryšius su etnine tėvyne.

R. Paukštytė-Šaknienė tyrė vietos gyventojų gimtųjų, krikšto ir vardo suteikimo papročius. Ji gyventojus apklausinėjo pagal dvi anketas: „Krikštynos ir vardynos“, „Gimimų reguliavimas“. Atlikta apklausa atskleidė gyvuojant daugelį su krikšto sakramento suteikimu susijusių papročių, tikėjimų, šių dienų realijų. Iki šiol daugelis punskiečių tiki, jog ilgai negalima delsti su kūdikio krikštu, ypač jei vaikas serga. Daugumai tėvų po vaiko krikšto tampa ramiau, nes nuo tada vaikas gauna „Dievo globą“. Renkant krikštatevius, dauguma atsižvelgė į giminystę ir tik mažuma juos rinkosi iš draugų būrio. Paisyta ir papročio, kad „nebūtų nuskriausti giminės, kad visi turėtų krikštavaikių“. Bet jeigu kas jų turi daugiau, į tai taip pat atsižvelgiama, nes suvokiama, kad kūmystė susijusi ne tik su malonumu, bet ir su išsipareigojimu, finansinėmis išlaidomis. Kartais paisoma ir tradicinio tikėjimo – manoma, kad negerai kviesti į krikštamotes besilaukiančią moterį. Daug dėmesio skiriama pasiruošimui krikštynomis, ypač tai svarbu krikštateviams. Itin svarbi punskiečių krikšto apeigose yra žvakė, vyrauja tvirtas įsitikinimas, kad „nuo seno krikšto žvakė buvo ir prie „šliūbo“, ir prie „amžinybės“. Nustatyta, kad ir šiuo metu įvairių burtų ir tikėjimų prisilaikoma krikštynų vaišių metu. Tikima, jog tam tikrais veiksmais krikštateviai gali nulemti krikštavaikio ateitį. Reikšminga ir tai, kad šio krašto žmonės atsakingai žiūri į krikštatevio pareigas ne tik krikšto dieną, bet ir stengiasi būti krikštavaikio globėjais dar daugelį metų. Dažniausiai juos lanko Velykų, Kalėdų dienomis, dalyvauja Pirmosios

komunijos suteikimo proga. Kaip teigia dauguma respondentų, dalis tradicinių krikštynų papročių yra verti išsaugoti ir perduoti ateities kartoms.

Renkant medžiagą „Gimimų reguliavimo“ tema, respondentėms buvo pateikta daug klausimų, susijusių su lytiniu švietimu šeimoje, mokykloje, tarp draugų. Taip buvo siekiama išsiaiškinti šiuolaikinius gimimų reguliavimo būdus, požiūrį į abortus. Tyrimas parodė, kad daugumai respondentėčių šie klausimai yra aktualūs. Dalis respondentėčių išlaikė tradicinį požiūrį į santuoką, kuri, jų manymu, yra reikalinga, kad gimęs vaikas visuomenėje jaustųsi saugus.

Petras Kalnius analizavo temą „Šeima ir etniškumas. Etninių procesų tendencijos Seinų krašte“. Ekspedicijos metu pastebėta, kad Punsco ir Seinų krašto lietuviams jų gimtoji kalba yra svarbiausias etniškumo ženklas ir esminė jų savimonės išraiška. Visais atvejais ten, kur privatu, nereglamentuota, Punsco ir Seinų valsčių lietuviai, bendraudami tarpusavyje, nevartoja valstybinės lenkų kalbos, tik gimtąją lietuvių kalbą. Tačiau galimybes vartoti lietuvių kalbą ne tik šeimos ar bendruomenės narių susibūrimėse lemia politinių, teisinių, kultūrinių veiksnių visuma. Todėl net Punsco valsčiuje, kur lietuviai sudaro ryškia gyventojų daugumą, lietuvių kalba yra tik lietuvių etninės bendruomenės, bet ne visuomenės kalba. Lietuvių ir lenkų tarpusavio komunikacijoje visuomeninio bendravimo funkcijos lietuvių kalba neatlieka. Lietuviškos mokyklos, pamaldos bažnyčiose lietuvių kalba šiuo metu, kaip ir per visą XX a., yra fundamentalieji krašto lietuvių siekiai ir etninio tapatumo išlaikymo prielaidos. Punske ir šio valsčiaus kaimuose, kur kompaktiškai gyvena daugiau lietuvių, tvirtos lietuvių vedybinės endogaminės nuostatos – orientacija ieškoti vedybinio partnerio tarp savo tautiečių. Kita vertus, sporadinis lietuvių išsisklaidy-

mas kitose vietovėse, „lietuvių kritinės masės“ sumažėjimas labai sparčiai skatina laužyti endogامينius barjerus, daugėja mišrių vedybų, kurių svarbiausia pasekmė yra lietuvių etninės asimiliacijos procesas. Vis dėlto Punsco valsčiaus lietuvių bendruomenėje vyrauja *kito* pakantumas. Seinuose ir Seinų valsčiuje etniniai santykiai nėra tokie darnūs. Nors čia lietuviai asimiliuojami intensyviau, bet ir neigiamo požiūrio į lenkus apraiškų pasitaiko dažniau negu Punsco valsčiuje.

Vida Savoniakaitė atliko etnografinius lauko tyrimus temomis „Lokalsios bendruomenės“ ir „Migracija, namai, nacionalizmas“. Tyrinėtojos nuomone, Punsco ir Seinų apylinkėse gyvenantys lietuviai puoselėja etninės kultūros tradicijas, išsirutuliojusias per pasikartojimus, įvairiai besisaistančias su nauja aplinka, informacija, valstybės politika, individų veikla, madų įtaka ir kitais reiškiniais. Didžiausias lietuvių etninės kultūros puoselėtojas šiame krašte yra mokykla ir šeima. Pastaroji ir šiuo metu yra pagrindinė nacionalizmo (pagarbos etniškumui prasme) ugdytoja. Tautiškumo daigus sėja ir kai kurių energingų individų veikla – energingi ansamblių, vakaronių, visuotinių švenčių organizatoriai.

Irma Šidiškienė, nagrinėdama temą „Dabartinės lietuvių vestuvės Punsco krašte“, stengėsi lyginti Punsco bei Seinų krašto lietuvių ir JAV lietuvių vestuvių apeigų specifiką, kultūrinio tapatumo pabrėžimą taip pat – Lietuvos lenkų ir Lenkijos lietuvių. Daugiausia dėmesio skirta vestuvinių simbolių tyrimams. Klausinėtoms pateikėjos, galėjusios papasakoti apie vestuves, vykusias po Antrojo pasaulinio karo, tačiau labiausiai orientuotasi į paskutiniųjų dviejų dešimtmečių vestuves. Pastebėta, jog jaunimas linkęs manyti, kad tiek lietuvių, tiek lenkų vestuvės sparčiai niveliuojasi, todėl jeigu pavyksta pasikviesti muzikantų iš

Lietuvos, tai tokios vestuvės tampa „tikrai lietuviškomis“. Autorė daro išvadą, kad savų apeigų lietuvių vestuvėse nuolat mažėja, daugelis jų nebemoka, todėl šio krašto lietuviams lenkų vestuvės atrodo daug įvairesnės, linksmesnės.

Irenos Reginos Merkienės tyrinėjimų tema buvo „Šeimos ir kalendorinių švenčių sąsajos“. Daugiausia dėmesio skirta Kūčių šventimo tradicijai. Ji interviu būdu apklausinėjo įvairaus amžiaus gyventojus apie jų praktikuotus ir praktikuojamus kalendorinius papročius ir jų suvokimą. Tyrinėtoja konstatuoja, kad pagrindiniai papročių bruožai rodo Lietuvos ir Lenkijos lietuvių kultūros tapatumą, kurio ištakos glaudžiai susijusios su krikščionyste ir dėl jos ištakos susiformavusiomis naminėmis švenčių apeigomis. Tačiau laikas pakeitė senąsias papročių reikšmes ir išblukino krikščioniškųjų ir parakrikščioniškųjų realiųjų sąsajas. Ši tyrinėtoja domėjosi ir lietuvių lokalinės savimones raiška. Kapinėse fotografavo senus ir naujus antkapinius paminklus, jų įrašus, rodančius etninį ir lokalinį nusiteikimą. Surinkti duomenys, etnologės manymu, rodo, kad per dešimtmetį labai pasikeitė daugelis etninių ir etnokultūrinių nuostatų. Tyrinėtoja konstatuoja, kad vietiniai lietuviai mažiau bijo reikšti savo etniškumą, tačiau kaimuose vyksta sudėtingas susisluoksniavimo procesas, kai socialiai neapsaugoti žmonės bijo klausimų apie etninę priklausomybę, etninį kultūrinį tapatumą ir konkrečias jo formas.

Danguolės Svidinskaitės tema buvo „Religingumas ir tapatumas“. Bendraudama su respondentais, gimusiais XX a. antroje aštuntajame dešimtmeciais, ji pastebėjo, kad pastovų asmens santykių su religija visą gyvenimą lemia tai, kad asmeniui neteko patirti sovietinio ateizmo. Etninė gyventojų sudėtis gyvenamojoje vietovėje sąlygoja žmonių poreikį intensyviau

įtvirtinti savo etninės grupės religingumą, pavyzdžiui, siekti bažnyčioje pamaldų lietuvių kalba. Ekspedicijos metu autorė nustatė, kad žmonių tikėjimo raiškai būdingas kolektyviškumas, tikėjimo išpažinimo praktikavimas, jai svarbi palanki politinė padėtis. Tačiau iš vyresnės kartos perimamas tikėjimas reaguoja į socialines kultūrinės įtakos ir kartkartėmis būna iš naujo apmąstomas.

Aušra Zabielenė ekspedicijoje atliko etnografinius tyrimus tema „Etninės savimones testinumas folklorinių ansamblių veikloje“. Ji apklausė Punsco miestelio lietuvių bendruomenės folklorinių ansamblių „Gimtinė“ ir „Alna“ narius bei folklorinių ansamblių vadovus Aldoną Vaicekauskienę ir Vytautą Batvinską, stebėjo ir fotografavo šių dviejų ansamblių repeticijas. Autorė mano, kad Punsco ir Seinų krašto lietuviams, visą laiką patiriantiems svietimos kultūros įtaką ir siekiantiems išlaikyti savo etnokultūrinę tapatybę, tradicijų testinumas egzistenciškai svarbus. Todėl į folklorinius ansamblius ateinama ne tik smagiai praleisti laiką, bet ir jaučiant pareigą tęsti savo tėvų tradicijas, perduoti jas vaikams ir taip kurti bei stiprinti visos lietuvių bendruomenės kultūrinį tapatumą.

Vytautas Tumėnas nagrinėjo medžiagą tema „Juostų audimo tradicija ir jos kontekstas“. Suvalkų krašto muziejuje rinko ikonografinę medžiagą apie etnografines lietuvių juostas, taip pat duomenis apie šiuolaikinių juostų audėjos N. Sidarienės juostų parodą Suvalkų kultūros namuose. Punsco senojoje klebonijoje rinkta medžiaga apie ten esantį šiuolaikinių juostų rinkinį. Fotografuotos N. Sidarienės austos juostos, saugomos jos namuose, taip pat namuose laikomos kitų audėjų juostos, Punsco krašto moksleivių austos juostos, eksponuojamos Navininkų mokykloje. Apklausti juostų audimo mokytojai ir kūrybingi audėjai bei jų mokiniai, muziejinių

kai – juostų audimo tradicijos puoselėtojai. Nustatyta, kad tradiciniai šio krašto juostų raštai nesiskiria nuo gretimų kraštų – Dzūkijos, Suvalkijos juostų, tik raštų įvairovė ne tokia didelė, jų puošyba kuklesnė. Autoriaus teigimu, puoselėjant tautiškumo idealus, juostų tradicija Punsko ir Seinų krašte išliko iki mūsų dienų prisitaikydama prie dabartinių poreikių ir galimybių. Juostų gyvybingumo tradiciją palaiko kultūriniai renginiai: tautodailės parodos, tautinės ir etninės kultūros renginiai, kurių metu eksponuojamos ir dėviomos juostos.

Asta Matulienė tyrė temą „Namu darbo žaislai“. Išsiaiškinta, kad šiuo metu žaislai namuose nebegaminami arba tai yra labai retas, nebūdingas dalykas, žaislų meistrų tyrinėtoja taip pat nerado. Tačiau konstatuota, kad praeityje žaislų gamyba namuose buvo paplitusi, nes fabrikuose gamintų žaislų arba buvo labai mažai, arba jie buvo labai brangūs. Žaislus („zabavkas“) darė tėvai, patys vaikai, kiti šeimos asmenys arba šiaip mėgėjai. Darė meškučius, katinus, siuvo lėles iš suplyšusių sijonų ar suknelių. Vardus lėlėms duodavo labai įvairius – priklausė, kokia išeidavo: jei gražesnė, vadindavo „gražuole“, jei prasčiau – „boba“. Priklausė ir nuo mados: „Magdutė“, „Onutė“ arba pavadinavo gyvų veikėjų vardais. Lėles, paukščiukus kartais megzdavo, karpydavo iš popieriaus, berniukai skaptavo iš medžio laivelius, švilpynes (droždavo iš liepos, gluosnio), gaminosi lankus su strėlėmis. Iš medžio gaminosi pačiūžas, medines roguotes. Iš šiaudų pynė „sodus“, iš sniego lipdė „balvonus“. Žaidė su natūraliais gamtos dalykais: akmenukais, kankorėžiais, smėliu, kaštonais, gilėmis, kriauklėmis, iš molio lipdė gyvulėlius, žvėrelius, puodukus. Iš surinktos medžiagos autorė daro

išvadą, kad Lenkijos lietuvių gaminami žaislai nesiskyrė nuo gaminamų Lietuvoje.

Dailininkė Rita Butvilienė talkino tyrinėtojams: piešė ir braižė konkrečius dalykus, taip pat apklausinėjo duomenų pateikėjus.

Iš viso ekspedicijos metu apklausti 293 informacijos pateikėjai, o gauti duomenys fiksuoti 239 anketavimo arba interviu būdu užpildytose anketose (bendras informacijos lapų skaičius – 697), taip pat 54 garso kasetėse. Padaryti 3 vaizdo įrašai, 557 nuotraukos, 8 piešiniai, perfotografuotos 88 nuotraukos.

2006 m. kaip šio projekto tęsinį Etnologijos skyrius vykdė projektą „Dzūkijos etninė kultūra dabarties visuomenėje“. Atliktų etnografinių tyrimų pagrindu nutarta išleisti straipsnių rinkinį, be to, papildomai organizuoti ekspediciją į Lietuvos valstybės pusėje esančią Dzūkijos dalį. Numatyta spaudai parengti darbe turėjo atsispindėti Punsko ir Seinų krašto lietuvių etninio ir kultūrinio tapatumo klausimai, taip pat tie dvasinės kultūros reiškiniai, kurie mokslinėse publikacijose dar nebuvo nagrinėti arba nušviesti fragmentiškai. 2005 m. ekspedicijoje atlikti etnografiniai tyrimai pristatyti 2005 m. lapkričio 10–11 d. Vilniuje vykusioje tarptautinėje konferencijoje „Regionas: praeitis ir dabartis“, 2006 m. pradžioje jie buvo sisteminti ir analizuojami, o metų pabaigoje buvo išleista knyga (Kalnius Petras (sud.). 2006. *Punsko ir Seinų krašto lietuviai: etninio ir kultūrinio tapatumo bruožai*. Straipsnių rinkinys. Punkskas: Aušra, 320 p.). Leidinį sudaro pratarmė, 12 straipsnių su santraukomis lenkų ir anglų kalbomis, 19 iliustracijų, turinys, anotacija. Knygos išleidimą finansavo Lietuvos Respublikos kultūros ministerija ir „Aušros“ leidykla. Knygoje paskelbti tokie straipsniai: Darius Daukšas, „Punsko lietuvių etninis ir nacionalinis tapatumas“; Petras Kalnius, „Etniškumo res-

pektavimas šeimoje ir visuomenėje“; Vida Savoniakaitė, „Lietuviškosios tapatybės ženklai: etnografinis tyrimas Punske ir Seinuose“; Žilvytis Šaknys, „Punsko ir Seinų lietuvių jaunystė tarpukariu“; Irma Šidiškienė, „Lietuvių vestuvės XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje: etniškumo diskursas“; Rasa Paukštytė-Šaknienė, „Gyvenimo ciklo papročiai: krikštynos“; Irena Regina Merkienė, „Punsko ir Seinų krašto lietuvių Kūčios etnokultūriniame kontekste“; Aldona Vaicekauskienė, „Punskiečių kalendorinės šventės ir papročiai“; Libertas Klimka, Irena Seliukaitė, „Archajiškųjų kalendorinių sistemų paveldas papročiuose“; Danguolė Svidinskaitė, „Įprastas tikėjimas: religija Punsko krašto žmonių gyvenime“; Aušra Zabielenė, „Punsko folkloriniai ansambliai“; Vytautas Tumėnas, „Juostų tradicija Punsko ir Seinų krašte“. Leidinio sudarytojas ir atsakingasis redaktorius – Petras Kalnius.

Vykdant projektą „Dzūkijos etninė kultūra dabarties visuomenėje“, Etnologijos skyriaus mokslo darbuotojų ekspedicinė grupė birželio–rugpjūčio mėnesiais dirbo Varėnos, Lazdijų, Alytaus rajonuose, rugsėjo mėnesį – Marijampolės, Lazdijų, Vilkaviškio rajonuose. Tyrimai atlikti 10 Dzūkijos etnografinio regiono vietovių (Valkininkuose, Dubičiuose, Perlojoje, Marcinkonyse, Neravuose, Kapčiamiestyje, Seirijuose, Simne, Nemunaityje, Dauguose) ir 5 Suvalkijos etnografinių regionų vietovėse (Igliaukoje, Gižuose, Virbalyje, Gražiškuose, Sangrūdoje).

Ž. Šaknys dirbo tema „Paauglių ir jaunimo bendrijų raiška ir tarpusavio sąveika: etninis, subkultūrinis ir lokalinis aspektai“. Dauguma respondentų buvo 16–20 metų vaikinai ir merginos. Etnologas konstatuoja, kad lyginant Dzūkijos ir Suvalkijos jaunimo gyvenseną, matyti aiškūs skirtumai. Dzūkijos gyvenviečių jaunimo laisvalaikis yra turiningesnis negu Suval-

kijos, nes ten intensyvesnė tradicinės kultūros elementų raiška. Daugeliui Dzūkijos vietovių gyventojų tebėra būdingas lalavimo paprotys. Valkininkuose ir Dubičiuose tik neseniai išnykę tradiciniai iniciaciniai „įrašymo į bernus“ tipo papročiai (apeigų atlikimas fiksuotas 1987 m. ir 1994 m.). Dzūkijoje, kiek kitaip negu Aukštaitijoje, Suvalkijoje, dar gyvuoja merginų plakimo Verbų sekmadienį paprotys.

Tačiau ir Suvalkijoje fiksuota iš praeities perimtų lokalinių papročių. Antai Gražiškuose rastas apie aštuntame-devintame dešimtmetyje nunykęs ir apie 1990 m. atgaivintas kalėdinis švyio šokdinimo paprotys. Gretinant surinktus šiuos ir tyrinėjimo Punske gautus duomenis, matyti, kad netoli esančiose Sangrūdos apylinkėse vyrauja suvalkiečių subregioninė savimonė, nors tradicinės kultūros elementų raiška artimesnė Dzūkijos etnografiniam regionui.

R. Paukštytė-Šaknienė atliko etnografinius lauko tyrimus „Krikštynų ir vardynų“ bei „Gimimų reguliavimo“ temomis. Temos specifika lėmė, kad apklausai dažniausiai buvo pasirenkamos moterys. Sukaupta lyginamosios medžiagos apie sovietmečiu egzistavusią ir nepriklausomos valstybės atkūrimo laikotarpiu pradėjusią vyrauti požiūrį į krikštą ir krikštynas. Pastebėta respondenčių orientacija grįžti prie krikšto ir krikštynų tradicijų, gyvavusių jų šeimoje ir giminėje. Renkant lauko medžiagą gimimų reguliavimo tema, pastebėta, kad kaimo gyventojai tampa atviresni ir dabar noriau teikia informaciją intymiais šeimos gyvenimo klausimais, nes tradicinėje kaimo kultūroje nebuvo įprasta jais kalbėti viešai.

I. Šidiškienė tyrinėjo temą „Vestuviniai simboliai“. Labiausiai orientuotasi į pasakutiniųjų dviejų dešimtmečių vestuves. Užfiksuotas labai archajiškas ir iki šiol žinomas etnografinis atvejis, kai jaunikis iš Jokėnų apylinkių atveža nuotakai rūtų vainikėlį.

V. Savoniakaitė tema „Lokalsios bendruomenės“ nagrinėjo klausimus, kokie yra Dzūkijoje gyvenančių žmonių kultūros išskirtiniai bruožai, ar skirtingai save identifikuoja dabartinės Dzūkijos ir Suvalkijos gyventojai. Gilintasi į vietos gyventojų savimonę, požiūrį į šeimos tradicijas ir kultūrą, namų ūkio ekonomiką ir gyvenimą bei verslus. Atliekant etnografinį lauko tyrimą, numatytose vietovėse siekta apklausti įvairaus amžiaus, lyties, išsilavinimo bei tautybės (palyginimui, kaip vyksta kultūros asimiliacija globaliuose kultūros ir informacijos srautuose) žmones. Stengtasi prakalbinti „vietos“ gyventojus. Metodologiškai pokalbis buvo nukreipiamas pagal klausimą „Lokalsios bendruomenės“.

Gerai žinomi kultūrinės tapatybės dėmenys – kalba, meilė savo kraštui, kuriam gyvenama, gimtinės, šeimos šaknų vertinimai – dar skiria Dzūkijos ir Suvalkijos gyventojus. Vyresnio amžiaus žmonės dėsto etnokultūrinius stereotipus apie įvairių Lietuvos regionų gyventojus. Reikia pabrėžti, kad šiais klausimais žmonių nuomonės labai skirtingos, kaip skirtingos yra ir jų savitos savimonės apibrėžimų istorinės ištakos. Namų ekonomikos, tradicinių verslų kultūrinius savitumus formuoja daugelis su dabartine šalies ekonomika

susijusių veiksnių ir kultūros paveldo elementai. Kultūrinis kraštovaizdis, žmonių išsilavinimas ir kitos aplinkybės lemia kultūrinio turizmo plėtojimą, kurią inicijuoja ne tik vietos gyventojai, bet ir platesnė kultūrinė aplinka bei verslo struktūros.

Iš viso šioje ekspedicijoje užpildyta 90 anketų (492 lapai etnografinės medžiagos), atlikti 3 laisvi interviu, padaryta 17 nuotraukų, nuskenuota keliolika iš respondentų gautų nuotraukų. Projektai „Seinų krašto lietuvių etninis ir kultūrinis tapatumas“ bei „Dzūkijos etninė kultūra dabarties visuomenėje“ gali prisidėti prie etnologijos ir artimų humanitarinių bei socialinių mokslų plėtros. Arealiniai tyrimai bus panaudoti rengiant Lietuvos etninės kultūros atlasą. Projekto rezultatai galės būti naudojami kaip duomenų bazė tolesniems etninės kultūros tyrinėjimams. Susisteminta etnografinių tyrimų medžiaga gali būti reikšminga kaupiant duomenis kuriamam Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrui. Populiariesni apibendrinti rezultatai bus tinkama medžiaga etninės kultūros paveldo propagavimui ir išsaugojimui. Sukaupta etnografinių duomenų bazė galės naudotis ne tik įvairių mokslinių institucijų tyrinėtojai, bet ir studentai, rašydami bakalauro, magistro darbus bei daktaro disertacijas.

Petras Kalnius

Projektas „Norminis ir liaudiškasis giminystės bei etniškumo supratimas“

„Norminis ir liaudiškasis giminystės bei etniškumo supratimas“ – tai vienerių metų mokslinis tyrimas, finansuotas Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo ir atliktas 2005 m. Jo tikslas – nagrinėti normi-

nius giminystės ir etniškumo aspektus bei jų raišką liaudiškuoju ir instituciniu lygmeniu. Projekte dalyvavo Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriaus darbuotojai Auksuolė Čepaitienė ir Darius

Daukšas. Tai buvo tęsimas ankstesniųjų darbų, pradėtų 1999–2003 m. Lietuvos istorijos instituto Etnologijos skyriuje A. Čepaitienei nagrinėjant individualias temas „Tautiškas: savivoka, simbolinės reprezentacijos ir bendrumas“ ir „Giminystė ir socialinis solidarumas“, taip pat 2002–2004 m. jai dirbant kartu su D. Daukšu prie tarptautinio Europos komisijos finansuoto projekto „Viešasis genetikos supratimas: tarpkultūrinis ir etnografinis „naujosios genetikos“ ir socialinio tapatumo tyrimas“ (5FP QLG7-2001-01668). Visų šių tyrimų metu paaiškėjo, kad žmonių turimos giminystės ir etniškumo sampratos yra neatskiriamos nuo jų norminės raiškos, kuri, beje, neturi pastovaus pavidalo. Paaiškėjo, kad valstybė, ideologija ir normų bei taisyklių suinstitucinimas gali būti reikšmingi veiksniai, darantys įtaką jų pavidalams. Kaip tik šie klausimai paskatino imtis projekto „Norminis ir liaudiškasis giminystės bei etniškumo supratimas“.

Tyrimas buvo pagrįstas keliomis prielaidomis. Pirmiausia tuo, kad globalizacijos iššūkiai, migracija ir lokalumo diskursas bei nauji genetikos ir biomedicinos laimėjimai sureikšmino giminystės temą visuomenėje ir paskatino iš naujo peržiūrėti ankstesnes teorines išvalgas (Holy Ladišlav. 1996. *Anthropological Perspectives on Kinship*. London, Chicago: Pluto Press). Antra, pastebėta, kad giminystė bei etniškumas šiandien gali tapti neatskiriamos, viena kitą papildančios ir paaiškinančios kategorijos tiek individualiu, tiek ir instituciniu lygmeniu. Trečia – tai valstybės vaidmuo ir autoritetas bei nedviprasmiškas jos dalyvavimas klasifikuojant žmones. Šios prielaidos pagrindė norą pažvelgti į giminystę ir etniškumą ne tik kaip į naujai suformuluotas juridines sąvokas bei reprezentacijas, kurias galima rasti nepriklausomos Lietuvos Respublikos įstatymuose – Lietuvos Respublikos Civiliniame Kodekse ar Lietuvos Respublikos pilietybės

įstatyme, bet ir kaip į šių sampratų liaudiškuosius pavidalus, funkcionuojančius konkrečiuose etnografiniuose kontekstuose.

Vykdamas projektą buvo stengtasi išsaugoti metodologinį ir dalykinį ryšį su ankstesnių tyrimų metu igyta etnografinė patirtimi bei jau susiformavusį teminį „darbo pasidalijimą“ A. Čepaitienei domintis giminystės, o D. Daukšui – etniškumo temomis. Lauko tyrimai buvo atliekami skirtingose geografinėse vietovėse, tirtos įvairios socialinės grupės. Juose praleistos 54 darbo dienos (A. Čepaitienė – 10; D. Daukšas – 44). Bendraujant su pateikėjais, atlikti giluminiai, pusiau struktūruoti, į garso kasetes įrašomi arba tiesiog ranka užrašomi interviu. A. Čepaitienė atliko 8 etnografines apklausas, D. Daukšas – 59. Pasirenkant pateikėjus ir etnografines vietas bei situacijas, daugiausia dėmesio buvo skiriama žmogui, institucijai ar bendruomenei, turėjusiai ar turinčiai patirties, susijusios su projekto tema.

Giminystės tyrimui A. Čepaitienė pasirinko Šiaulius. Tai administracinis centras, kuriam priklauso ir ankstesnė tyrimų vieta – Kuršėnai. Kartu tai svarbus aplinkinių vietovių žmonių traukos centras. Jau ni ir vidutinio amžiaus žmonės čia atvažiuoja dirbti, jaunimas pasilinksminti, o vyresnio amžiaus – apsipirkti į naujai įrengtą turgų, panašesnę į prekybos centrą su fontanais ir poilsio erdvėmis nei į vietą, kur valstiečiai suveža parduoti savo užaugintą produkciją. Šiauliai šiandien yra besikeičiantis miestas, panašus į daugelį didžiulėje posovietinėje erdvėje esančių miestų. Jo centre abipus remontuojamos pėsčiųjų gatvės išsidėsčiusios „vakarietiško“ stiliaus kavinės, restoranai ir brangios parduotuvės, atokiau – dideli prekybos centrai ir mažos privačios parduotuvėlės, įvairios, senose gamyklose ar nebenaudojamuose pastatuose prisiglaudusios mažos dirbtuvėlės. Atskirai reikėtų paminėti Šiau-

lių universitetą, kurio studentai ir dėstytojai kartu su kitais miesto gyventojais, besiverčiančiais prekyba ar smulkiuoju verslu, taip pat kuria miesto atmosferą. Pramoninė ir kultūrinė bei švietimo – tai dvi istorinės miesto plėtros kryptys, susiformavusios dar XX a. pradžioje. Jas galima apčiuopti ir etnografiškai. Lauko tyrimų metu buvo lankytasi Šiaulių „Aušros“ muziejuje. Buvo peržiūrėtas Venclauskių šeimos, tarpukariu globojusios ir išauginusios daugybę tėvų ar jų paramos netekusių vaikų, archyvas, bendrauta su muziejaus darbuotojais ir Venclauskių dukra. Giminytės temai reikšminga buvo pažintis ir su kraštotyriminke, šeimos istorijų ir genealoginių schemų sudarytoja bei propaguotoja ir apsilankymas Civilinės metrikacijos skyriuje.

Etniškumui tyrinėti D. Daukšas pasirinko Lietuvos paribio vietas, kuriose gyvena skirtingai savo etninę priklausomybę identifikuojantys gyventojai. Tai Šalčininkų rajonas su gausia Lietuvos lenkų bendrija (čia D. Daukšas lankėsi antrą kartą) ir Šilutės rajonas su vokiečiais save laikančiais lietuviais. Buvo atliktas tyrimas ir tarp į Lietuvą gyventi sugrįžusių išeivių lietuvių Šiauliuose bei Kaune.

Apie Šalčininkų rajoną neretai kalbama kaip apie nutolusį nuo Lietuvos ekonomiškai ir kultūriškai. Taip teigia ir čia gyvenantys – jie tai aiškina valstybinės kalbos nemokėjimu. Toks požiūris yra jų kasdienio diskurso dalis tariamai sunkesnei ekonominei padėčiai paaiškinti, pasakant, kad daugiau pinigų skiriama „ten esančiai Lietuvai“. Apskritai 79,6 proc. Šalčininkų rajono gyventojų (iš viso jų yra apie 40 000) laiko save lenkais, nors šnekamoji kalba gatvėje dažnesnė rusų nei lenkų. Rusų kalbos dominavimą čia lėmė sovietinė švietimo politika steigti rusiškas mokyklas bei nemažas skaičius rusakalbių gyventojų, atvykusių iš visos Sovietų Sąjungos. Su pateikėjais, tarp kurių tik keli buvo bai-

gę aukštąjį mokslą ir tik keli turėjo darbą, buvo kalbėtasi rusiškai. Tai buvo atsitiktinai sutikti žmonės, kilę iš aplinkinių kaimų ir atvykę į Šalčininkus miesteliui tapus rajono centru. Kai kurie jų turėjo giminių Baltarusijoje ir Lenkijoje.

Šilutėje D. Daukšas lankėsi vokiečių kilmės asmenis telkiančioje ir vokišką kultūrą bei kalbą palaikančioje bendrijoje „Heide“, kuri įkurta 1992 m. ir turi apie 150 narių. Buvo siekiama išsiaiškinti, kaip bendrija ir eiliniai žmonės supranta „vokišką kilmę“ ir kokiais kriterijais ji apibrėžiama. Tie, su kuriais teko kalbėtis, akcentavo savosios kilmės istoriškumą ir jos geografinį ryšį su vietovėmis Vokietijoje. Jie gerai žinojo savo sovietmečiu slėptas šeimos istorijas, dažnai apimančias tris kartas ir daugiau. Jie taip pat atkreipė dėmesį į „vokiškos kilmės“ prestižą, atsiradusį po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Su vietiniais Klaipėdos krašto gyventojais buvo kalbėtasi ne tik Šilutėje, bet ir Rusnėje bei Kintuose. Vieni jų save laikė vokiečiais, kiti save vadino vietiniais „šišoniškiais“. Nors pastaruoju metu tokių žmonių sumažėjo daugeliui išvykus į Vokietiją, jie, kaip ir kiti buvę šio krašto gyventojai, dažnai atvyksta į Lietuvą aplankyti čia likusių giminių ir kapinių.

Lauko tyrimų metu D. Daukšas bendravo ir su „emigrantais lietuviais“, t. y. su politiniais emigrantais, išvykusiais iš Lietuvos baigiantis Antrajam pasauliniam karui, ir su jų palikuonimis. Kalbėtasi su tais, kurie grįžo (iš JAV ir Kanados) į Lietuvą ir perėjo pilietybės atkūrimo procedūras. Tai vyresnio amžiaus žmonės, pensininkai, sugrįžę ir apsigyvenę savo gimtose vietose. Pagrindinė pokalbių mintis buvo emigrantų lietuvių nusivylimas dabartine Lietuva ir jos institucijomis. Jiems buvo nesuprantama, kodėl Lietuva taip sunkiai priima savo tautiečius. Tai, kad jiems reikia prašyti Lietuvos pilietybės, yra vienas didžiau-

sių pažeminių, kuri, pasak jų, tenka patirti atvykus į Lietuvą. Taip jie tarsi nurašomi į „antrarūšius lietuvius“.

Projekto metu išryškėjo keletas probleminių temų, susijusių su giminyste ir etniškumu. Viena jų – „didžioji šeima“ kaip savaime atsiradęs socialinis darinys (A. Čepaitienė). Taip galima apibūdinti Venclauskių šeimos atvejį. Šioje šeimoje šalia savų dukrų užaugo, buvo globojami ir prižiūrimi tik ką gimę kūdikiai, mokslo siekiantys jaunuoliai ar pakelyje sutikti našlaičiai. Kaip teigė Venclauskių dukra, „vaikai klijuodavosi, jie patys atsirasdavo“. Vaikų globa buvo motinos idėja, sutapusi ir su jos tautiniu apsisprendimu bei patriotiškumu. Nė vienas jų šeimoje augęs vaikas nebuvo išūnytas teisiškai, tik kai kuriems krikšto metu buvo suteiktos pavardės. Pažymėtina ir tai, kad „kiekvienas vaikas žinojo savo istoriją nuo mažų dienų. Ir tai buvo pasakoma ne specialiai, bet tiesiog nebuvo paslapties“. Vaikai ateidavo su savo istorijomis ir nebuvo tarsi „balta lenta“, kurioje įtėviai stengiasi įrašyti naują vaiko patirtį naujoje šeimoje ir nuo to pradėti jo gyvenimą. Venclauskių šeimos atvejis yra priešingas suinstitucintai, teisiškai įformintai ar valstybės remiamai vaikų globai. Tai buvo motinos Stanislavos Venclauskienės gyvenimo projektas, realizuojamas siekiant padėti vaikams socialiai, tačiau nedarant jų „savais“ vaikais ir nebiurokratizuojant santykių.

Kitas etnografinis atvejis skatina atkreipti dėmesį į formaliuosius giminystės aspektus. Jis pagrįstas pasakojimu apie kraštotyriminę, kuri nuo seno daugybę laiko skiria ne tik savosios giminės ir šeimos, bet ir šioje vietovėje gyvenusių žmonių istorijų rinkimui bei genealoginių schemų sudarymui. Ji yra dalyvavusi įvairiuose kraštotyros projektuose, parodose, važinėjusi su paskaitomis pasakodama, kaip reikia sudarinėti genealoginius medžius. Kalbant ji parodė sukauptus savo šeimos ir

giminės duomenis: dokumentus, nuotraukas, užrašytus pasakojimus, laikomus „šeimos relikvijų“ stalčiuje. Jie buvo chronologiškai sudėti į „šeimos-giminės narių gyvenimo datų ir įvykių kartoteką“, pažymėti indeksais ir raidžių bei spalvų kodais. Akivaizdu, kad tokia jos veikla suformavo ir jos giminystės sampratą: itin daug dėmesio buvo skiriama su asmeniu ir žmogumi sutapatintam dokumentui, įrašui, pavardei, datai. Dokumentas ar įrašas, jos nuomone, kalba apie žmogų, jį individualizuoja, kartu parodo jį konkrečios bendruomenės kontekste: „per šeimą ateinama į žmogų, per jį į kaimą, į giminę“. Jos požiūriu, dokumentas yra ir aktyvus veiksnys, formuojantis žmogaus ateitį.

Etniškumas, tautiškumas ir tapatumo „įdokumentinimas“ buvo D. Daukšo tyrimo tema. Jis atsižvelgė į tai, kad tapatumo įvairiapusiškas dokumentavimas yra modernųjų laikų reiškinys. Čia neišvengiamai dalyvauja valstybė, tiksliau, valstybė ir yra pagrindinis veikėjas, kuris įvairiomis institucionalizuotomis praktikomis siekia vis labiau kontroliuoti individą. Taip atsiranda kontekstas, kuriame galima sujungti dvi teorines paradigmas – tai, kad valstybė siekia savo programomis homogenizuoti ir „įdokumentinti“ individualų tapatumą, ir tai, kad šios valstybės praktikos tampa, anot Alonso, „antrąją prigimtimi“ arba jausmų struktūra (Alonso Ana M. 1994. *The Politics of Space, Time and Space: State Formation, Nationalism, and Ethnicity, Annual Review of Anthropology* 23: 379–405). Lauko tyrimų metu visiems pateikėjams buvo pateikti panašūs klausimai, susiję su etniškumu ir tautybe, bet jie skyrėsi priklausomai nuo bendruomenės. Dėmesys buvo skirtas pastarųjų dešimties metų individualioms patirtims. Paaiškėjo, kad emigrantų lietuvių atveju daugiausia dėmesio buvo skirta praktikoms ir patirtims gaunant ar atgaunant Lietuvos Respublikos pilietybę. O Lietuvos lenkų atveju iš-

ryškėjo paso, tiksliau, tautybės įrašo pase, reikšmė ir vaidmuo formuojant jų individualųjį etninį tapatumą.

Lietuvos vokiečiai taip pat akcentavo įrašą pase kaip svarbų tapatumo dėmenį. Tam įtakos turėjo Vokietijos pilietybės įstatymas, pagal kurį vokiečių kilmės asmenims palyginti lengvai šiuo metu suteikiama šios šalies pilietybė. Šis įstatymas prisidėjo aktualizuojant „vokiškąją kilmę“ ir paskatino nemažai žmonių atkūrus Lietuvos nepriklausomybę keisti įrašą pase iš „lietuvis“ į „vokietis“. Kita vertus, toks įrašo pakeitimas, pateikėjų nuomone, buvo sovietmečiu pažeistos istorinės tiesos atkūrimas, mat rašyti pase „vokietis“ buvo beveik neįmanoma dėl politinių priežasčių. Nepriklausomoje Lietuvoje „užmirštoji“ vokiškoji kilmė buvo atkuriamą pirmiausia keičiant įrašą pase bei „suvo-kietinant“ pavardes. Pažymėtina, kad etninis šių žmonių tapatumas pagrįstas kilme ir yra suprantamas kaip etniškumo paveldėjimas iš kartos į kartą. Tai iliustruoja atrankos į „Heide“ bendriją kriterijai. Tapti jos nariu galima tik žinant asmens istoriją, tiksliau – šeimos istoriją.

Lietuvos lenkams, kitaip negu Lietuvos vokiečiams, pasikeitus politinėms aplinkybėms, įrašo pase keisti nereikėjo. Atvirkščiai, įrašas pase kaip „objektyvus“ etninės priklausomybės įrodymas yra tapęs ir jų „jausmų struktūra“. Remdamiesi įrašo pase apie etninę priklausomybę ar bent prisiminimo apie įrašą (pagal dabartinius Lietuvos Respublikos įstatymus tautybės įrašas nėra privalomas) „objektyvumu“, Lietuvos lenkai skiria etninę ir pilietinę priklausomybę. Jie save įvardija lenkais, turinčiais lietuvišką pilietybę. Toks požiūris siejasi ir su sovietine biurokratine sistema, kuriai esant tautybė buvo atskirta nuo pilietybės ir taip pat įrašoma pase. Įdomu ir tai, kad taip suinstitucinta tautybės samprata buvo pagrįsta paveldimumu, vaikai iš tėvų „paveldėdavo“ tautybės įrašą pa-

se. Toji tautybės samprata argumentuojama kilme, bet ji neturi teritorinės dimensijos.

Emigrantų lietuvių atveju tapatumo „įdokumentinimas“ ir lietuviškos kilmės subiuokratinimas skatino prieštarauti. Reikalavimas „objektyvuoti“ lietuvišką kilmę atkuriant Lietuvos Respublikos pilietybę ir ją įrodant dokumentais reiškė įvairiausias institucines praktikas bei procedūras: asmens bylų ieškojimas archyvuose, įvairiausių prašymų rašymas. Bet būtent toks tapatybės interpretavimas ir reikalavimas įrodinėti savo lietuvišką kilmę sulaukė nevienareikšmiškos reakcijos. Dažnai buvo argumentuojama, jog „ten mane laikė lietuviu, o čia aš turiu įrodinėti, kad esu lietuvis“. Kita vertus, matyti, kad pilietybės įstatymas teisiniu lygmeniu turėjo atlikti homogenizacijos funkciją, kai valstybinės institucijos sukuria tautos idėją, ją atitinkančius kriterijus ir ją įgyvendina.

Etnografinis tyrimas kaip siekis pažinti socialinę ir kultūrinę tikrovę yra ilgalaikis procesas, vienerių metų projektas yra tik menkutė jo dalis. Vis dėlto jis sudaro sąlygas nuodugniau išigilinti į konkrečias gyvenimo realijas. Vykdamas projektą „Norminis ir liaudiškasis giminystės ir etniškumo supratimas“, atskleistos skirtingos temos, tačiau jos parodo vieną dabarties tendenciją – savąją ar kito tapatybę išgyventi bei pripažinti kaip „įdokumentintą“ vyksmą. Akivaizdu, kad įrašas ir dokumentas visais laikais buvo svarbūs apibūdinant giminystę ir etniškumą. Tačiau šiandien Lietuvoje žmonės tai itin sureikšmina ir tarsi „subiuokratiną“ gyvenimą palikdami nuošalėje galimybę visai kitaip jį organizuoti – per tiesioginę tarpusavio sąveiką. Panašu, kad instituciškai suvokiama tapatybė yra įgijusi reprezentatyvią vertę ir tapusi autoritetingu žmogaus gyvenenos ir jausenos dėmeniu.

Auksuolė Čepaitienė, Darius Daukšas